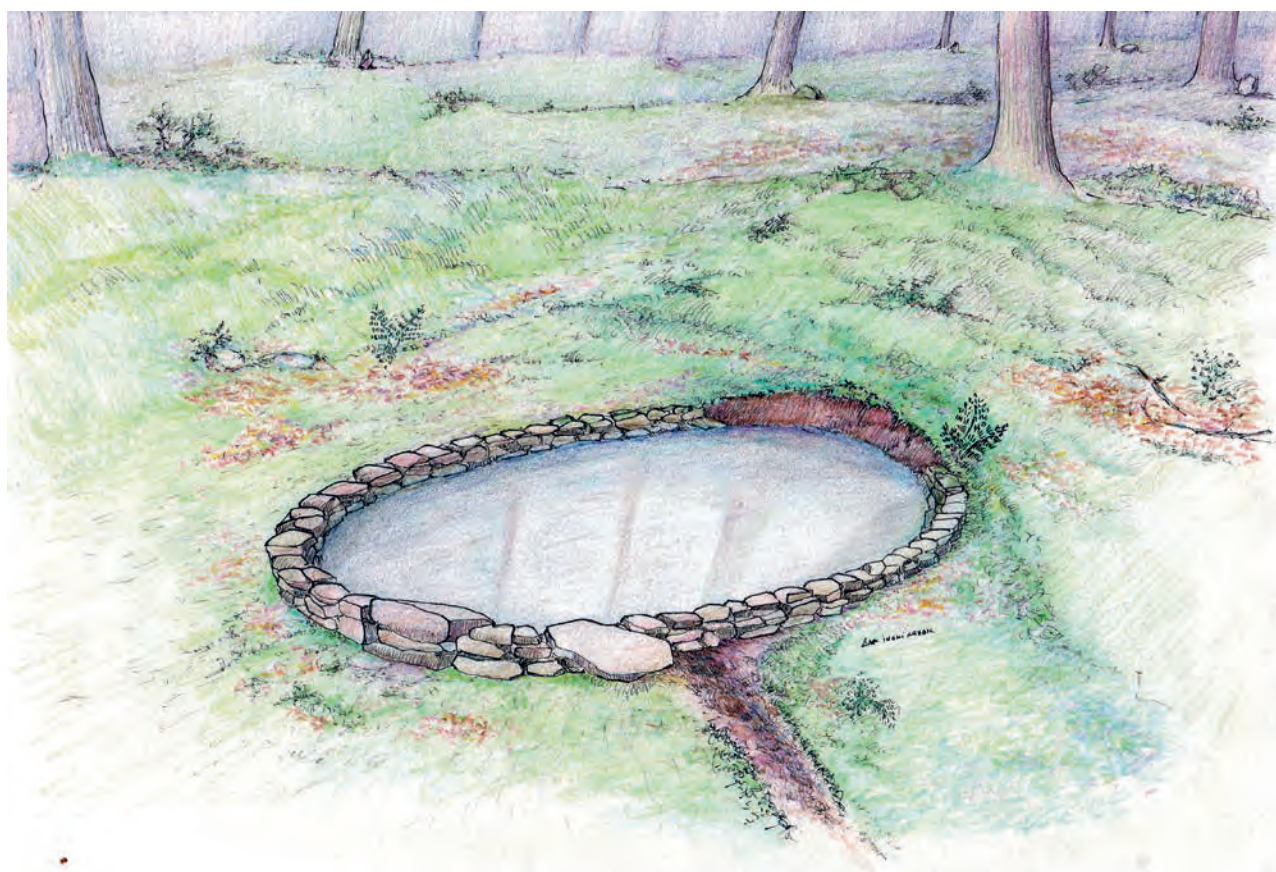

09.

PUTZUXAR, ITURBURUA ONDARE BIHURTUA

*Iñaki Sanz-Azkue
Iñaki Arzak (marrazkiak)*

Akolako parajejan bada iturburu bat. Eta iturburutik ateratzen da, noski, lur azpitik datorren ura. Ur horri eutsi nahian, behinola, iturriaren inguruan harriz eta zotalez osaturiko horma egitea bururatu zitzaion norbaiti, eta hala, putzu bat sortu zuen: Putzuxar.

Pilaturiko ur hori izan da urtetan eta urtetan inguruan bizi izan direnen sostengu, eta hala, bihurtu da, nahigabeen, gertuko natura baliabideei loturiko bizimodu baten arrastoa. Zaindu eta erakutsi beharreko gunea. Putzuxar iturburu bat ez ezik, herriko ondarearen parte ere badelako jada.

Urak bizia ematen duela eta bizitzeko ezinbestekoa dugula ez da gauza berria; baina denbora gutxi eskaintzen diogu egunerokoan txorota ireki eta etxetik mugitu gabe horrenbeste gauzetarako ezinbestekoa den ura edukitzea zein nolako luxua den pentsatzeari. Izan ere, ura bera eskuragarri izatea gauza handia bada, ura etxean bertan izatea... pentsa! Orain horren ohikoa zaiguna ez baita beti horrela izan. Gure inguruan badira oraindik makina bat pertsona, garai batean etxean urik ez eta ingurura joan behar izaten zutenak arropa garbitzera edota etxerako uraren bila.

Ereñotzuko Akolako parajeetan bada iturburu bat, eta iturburu hori erabili izan zuten Akola baserrikoek haien ur-iturri. Antonio Santa Cruz zenak, Candi Susperregik eta Joxe Susperregik kontatu zizkiguten hari loturikoak. Izan ere, Putzuxarkoa iturburu berezia da. Ez iturburuagatik beragatik, baizik eta iturburuko ura pilatzearen erabiltzen zen teknikagatik eta ematen zitzaion erabileragatik. Gizakiak naturako baliabideak nola erabiltzen zituen erakusten duen gune berezia baita Putzuxar. Egun jada utzia dagoen arren, haren arrastoak ikusgarri daudela eta, ezagutaraztea merezi duen lekua da, zalantzarik gabe.

Putzuxar: "Gure labadora"

2015ean Akola baserriko Antonio, Candi eta Joxe elkartu genituenean, lehenbizikoak hala definitu zuten Putzuxar zer zen galdetu genionean: Putzuxar? Gure "labadora". Etxean garbigailurik ez eta, maindireak eta arropa garbitzera bertara joan behar izaten baitzuten, "ura zenean". Izan ere, iturburutik ura ez baita urte osoan zehar ateratzen. Neguan

Joxe, Candi eta Antonio Putzuxarko putzua (urik gabeko garaietan) aurrean dutela, 2015. urtean. (argazkia: Iñaki Sanz-Azkue).

eta udaberriko partean ura izaten omen zuen, baina ez zenean, urrutirago joan behar izaten zuten etxeok: "Axxaxar" izeneko askara, hain zuzen ere. Hura nekez agortzen omen zen, baina ahitzen zenean, are eta urrutiago joan behar, oraingoan, astoak lagunduta: *Akolaitturrietara*. Han urte osoan izaten zen ura.

Hargatik, eta ur-biltegia etxetik ahalik eta gertuen izatearren, lur azpitik ateratzen zen urari eusteko beharra izaten zuten Akolakoek. Horretarako, ordea, ura pilatuko zuen egitura osatu behar eta egitura hori osatzeko, inguruan zituzten elementuak baino ez zituzten erabiltzen: hargorria eta zotala.

"Hargorriya" deitzen diote Ereñotzuko bizilagunek bertako mendietan aurki daiteken hareharriari. Gorrria da harria, eta hortik izena: hargorria. Iturburuaren aldamenean hargorri harriak izaten ziren eta badira oraindik ere ugari. Ardiak ibiltzen zirenean orduan, belarra ere motz-motz izaten zen. Hala, aitzurrarekin lurraren azalenean zatia hartzen zuten, belar motz eta guzti, eta alfonbra itxurako lur zati hori, zotala, erabiltzen zuten Putzuxarko putzuko hormak eraikitzeko, hargorriarekin batera.

Harria eta zotala; harria eta zotala.

Iturriaren bueltan-bueltan hargorria jarri eta horma txiki bat sortzeak ura lur azpitik ateratzen den eremua inguratzea ekarriko luke, baina hori ez da nahikoa ura pilatzeko. Izan ere, harrien zirrikietatik barrena alde egingo baitzuen urak. Hala, zulo horiek estaltzeko zementurik ezean, zotala erabiltzen zuten harri arteko tarteak tapatu eta iragazkaitzeko. Zotala jarri, eta ondoren harria jarriko zen, eta ondoren, berriz, harria, eta zotala, eta harria... hala, iturburu inguratuko zuen egitura eraikiaz, eta uraren alde egiteko aukerarik eman gabe, ura pilatzen eta putzua sortzen joango zen. Eta hala, iturburuak izena hartuko zuen: Putzuxar.

Putzuxarko putzua, hargorritz eta zotalez inguratua (argazkia: Iñaki Sanz-Azkue).

Harria, eta kasu honetan, hargorria, inguruko eremu askotan ikusi daiteke eraikuntza txikiak zein handiak egiteko. Hala, horma lehorrak edo zaharrak badira inguruan hargorri eginak, edota etxeak eta Ereñotzuko eliza bera, harri gorri eginak. Zotala, ordea, egun gutxiago erabiltzen da, nahiz eta jaso izan dugun iraganean erabiltzen zela. Txondor-plazen inguruan eraikitzen ziren egurrezko txabolen teilatuak egiteko erabiltzen zen sarri garai batean, eta meten goi aldean ere jartzen zen, meta-ziriaren punta egon ohi den lekuan, hori inguratzen, belarra beheko aldera dagoela, kasu honetan. Bi kasuetan iragazkortasuna zen lortu nahi zena. Horiek guztiak Fermin Leizaolak, Aranzadi Zientzia Elkarteko etnografoak jasoak dira eta guri jakinarazitakoak Putzuxarko eraikitzea hobeto ulertzeko.

Eraikitzeke arkitektura tradizionalaren eredu berezi honek inguruko baliabideak erabiltzen zituen horretarako. Gertu zegoen materiala erabiltzen zen; gastu gabekoa. Baina bere alde txarra ere bazuen: maiz berri behar izaten zen, eta tarteka-tarteka ura iragazi egiten zen zotalaren eta harriaren artetik. Urtetan erabili izan zen modua izanda, ordea, garbi dago orduan Putzuxarri ematen zitzaion erabilerarako eraginkorra zela Putzuxarko putzua eta horma sortzeko modu tradizional hura.

“Gobariya” ondo jarri behar.

Putzuxarreko harri guztiak, ordea, ez dira berdinak eta bada bat besteengandik bereizten dena: gobada-harria edo bertakoek deitzen dioten moduan, “gobariya”. Putzuxarko putzuan, oraindik ere han ikusi daiteke harri zapal eta handi hura, horma txikiaren goiko aldetik barrualdera, putzu aldera, uretan barneratu arte jartzen zena. Izan ere, gobada-harria *gobara* edo *lixiba*

egiteko erabiltzen zen harria zen. Bertan garbitzen zituzten arropak, maindireak eta bestelakoak, eta harri haren kokapenak, formak eta tamainak egokia behar zuten lanak ondo egiteko.

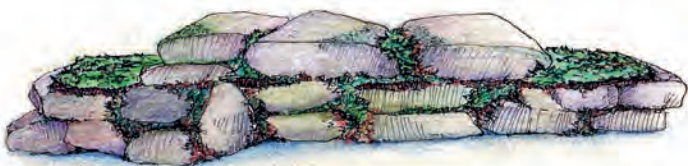
“Barreñua” bi aiekatik helduta eramaten omen zuten Akolatik Putzuxarrera, kontatzen zigun Candik, eta “gobariya” ere altueran izaten omen zen eta zuloa utzita, “gerriera” egiteko. Garbitzekoak uretan busti, jaboia gobada-harri eman eta ondoan zegoen beste harri zapal batean uzten omen zituzten denak. Lixiba behar bazen, “barreñua”n jartzen omen zituzten lixibarekin, eta bertako harri astintzen omen zituzten. Hala ezagutu omen zuten Candik bera ezkondu arte. Duela 50 urte pasa horrela aritzen omen ziren Akola baserrian. Ordena ere beti berdinean egiten omen zuten gobada: maindiretatik hasi, burkoak ondoren eta barrengo arropa gero. Handienetik txikienera zabaltzen omen zuten arropa. Erakutsi zieten moduan; ikasi bezala.

Ura, bizitzaren oinarri.

Putzuxarko iturria, ordea, Akolan bizi zirenen mesederako ez ezik, bertako espezieentzat erabilgarri ere izaten zen. Ur asko zenean, baso-igel gorriak (*Rana temporaria*), Ereñotzun *ingela gorriya* moduan ezagutzen direnak, jartzen omen zituen arrautzak. Hala kontatu zigun Joxek. Izan ere, putzua sortzean, nahi gabean, gizakiak ur-geldoko eremua sortzen baitzuten, anfibioentzat ugaltzeko eremu aproposa.

Eta geroztik ere ikusi izan dira bertan uhandre palma-tuak (*Lissotriton helveticus*), *arrobiyo* edo *lauhankeo* moduan ezagunak herrian. Gizakiak txarrerako ez ezik, onerako ere egin dezakeelako bertako ingurumenaren alde. Kasu honetan, putzua sortuz.

Hori dela eta, 2015ean, Aranzadi Zientzia Elkarrekin, auzokoen laguntzarekin, Putzuxarko putzua berreskuratu zuen eta azpialdean, hargorria, egurra eta zotala erabiliz, beste bi putzu handi egin, mikrohezeguneak sortzeko. Horrekin habitat berriak sortu ziren, inpakturik egin gabe eremuan. Soilik naturak eskaintzen zituen bertako materialak erabiliz.

Aranzadik Putzuxar azpialdean eraikitako putzuak. Egurra, zotala eta hargorria erabiliz (argazkia: Iñaki Sanz-Azkue).

Joxe, Aranzadi Zientzia Elkarteko kideei eta auzotarrei Akolako putzua berreskuratzen laguntzen (argazkia: Iñaki Sanz-Azkue).

Hiztegi oso bat Putzuxarren bueltan.

Putzuxarko ura, alabaina, baserrira ere eraman izaten zen. Antoniok kontatu zigun *"suilla"* (suila) erabiltzen zutela horretarako. Azpian zabala eta goi aldean estua den egurrezko kubo antzekoa, eta hiru uztai izaten zituen. Ura Putzuxartik hartu eta suilan eramaten omen zuten etxera.

"Kuela" ere izaten omen zen. Hura ere azpitik zabalagoa, eta goiko aldetik estuagoa. Azpian hiru hanka zituen eta zuloa. Eta Putzuxarko bueltan erabiltzen ziren izenak ematen hasi eta atera da hiztegi oso bat, eremuari loturikoa.

*"Tantaia"*k, egur luzeak, erabiltzen omen zituzten orduan, iturriaren inguruan mozturiko haritzen ipurdiak lurretik ateratzeko, esan zigun Antoniok. Horiek lehortzen jarri eta surtako egur moduan erabiltzen omen zituzten. Eta *"amantarrak"* jantzita ibiltzen omen ziren, orduan galtzerdi gutxi zenez, galtzerdien moduan jartzen zirenak.

Zapi gaineko gobara.

2009ko abenduaren 13an Euskal Herriko Bertsolari Txapelketako irabazle izan zen Maialen Lujanbio her-naniarra. Txapela jaso ostean, bakarkako bukaerako agur ahaztezina bota zuen jendez mukurua zen BEC-en. Bertoaren hasierak hala zioen:

***"Gogoratzen naiz lehengo amonen
zapi gaineko gobaraz..."***

Maialenek botatako bertsoa ahoz aho ibili zen denbora luzez, eta tartean, euskaldun askoren hiztegiari jada galdua zegoen "gobara" hitza jarri zuen berriz mahai gainean. "Gobada-harri"aren aldamenean, makina bat "gobara" egindako Candik ere ezagutzen zuen Maialenen bertsoa. Eta hargatik eta "gobara" hitzagatik galdetuta, hala bota zuen: "guk garai batean ikasi genituen gauzak, gazteei ez zaizkie orain entzuten". Esaldi sinple horren barruan, ordea, bada pisu handiko gai bat. Izan ere, gertuko ondarearen eta kulturaren ezagutzak bizi garen eremuko identitatean murgiltzen laguntzen gaitu, eta horrek, era berean, komunitate baten partaide sentituarazi. Putzuxar izan zenaren, eta haren inguruan zegoen ezagutzaren transmisioak lagunduko du hura hobeto ulertzen, eta horrek, era berean, gizartearen memorian gordetzen. Memoria kolektiboan mantentzen den bitartean ez dugulako ahaztuko, ez lekuak duen balioa, ez etxeko txorrota irekitzen dugun bakoitzean ura eskura izatea den luxua ere.